

Egy történelmi gyilkosság margójára

Merániai Gertrúd emlékezete, 1213–2013

TANULMÁNYKÖTET



Egy történelmi gyilkosság margójára

Merániai Gertrúd emlékezete, 1213–2013

Tanulmánykötet

Ferenczy Múzeum kiadványai, A. sorozat: Monográfiák 2.
Publications of the Ferenczy Museum, A Series: Monographs, 2.
Konferenciakötet | Conference Volume

Egy történelmi gyilkosság margójára. Merániai Gertrúd emlékezete, 1213–2013
(A 2013. szeptember 28-án rendezett tudományos konferencia tanulmánykötete)

To the Margin of a Historical Murder. Commemorate Gertrude of Andech-Meran, 1213–2013
(The Studies of a Conference on 28 September 2013 in Szentendre)

Kiadta | Publisher

Ferenczy Múzeum, Szentendre, 2014

Felelős kiadó | Managing publisher

*Dr. Kálnoki-Gyöngyössy Márton, múzeumigazgató,
Szentendre Város kulturális és turisztikai vezetője*

Sorozatszerkesztő | Serial editor

Dr. Majorossy Judit

Szerkesztő | Editor

Dr. Majorossy Judit

Szöveg | Text

*Basics Beatrix; Benkő Elek; Blaskó Katalin; Gyöngyössy Márton; Kiss Gergely; Klaniczay Gábor;
Körmendi Tamás; Laszlovszky József; Majorossy Judit; Mielke, Christopher;
Radek Tünde, Réthelyi Orsolya; Spekner Enikő; Szabó Péter; Szakács Béla Zsolt; Szende László;
Szentpéteri József; Takács Imre; Weisz Boglárka; Zsoldos Attila.*

Angol fordítás | English translation

Majorossy Judit; Mielke, Christopher

Grafikai szerkesztő | Graphic designer

Tábori Tamara

Nyomdai kivitelezés | Print

Demax Művek Nyomdaipari Kft., Budapest

*A képek közléséhez való hozzájárulásért külön köszönet az összes intézménynek és fotósoknak |
Enabling the publication with photos special thanks goes to each lending institutions and persons.*

© Ferenczy Múzeum, a szerzők, a fordítók, a fotósok és jogutódjaik

ISSN: 2064-714X

ISBN: 978-963-9590-77-9

A címlapon és a hátlapon | On the cover and on the back page

*IV. Berthold Andechs-merániai herceg és családja az 1451-es, úgynevezett Freytagschronik-ban /
Duke Berthold IV of Andechs-Meran with his Family in the Freytag Chronicle of 1451
(Wrocław, Biblioteka Uniwersytecka, Ms. IV F 192, fol. 5r)*

Egy történelmi gyilkosság margójára

Merániai Gertrúd emlékezete, 1213–2013

TANULMÁNYKÖTET

Szerkesztette

Majorossy Judit



Szentendre

2014

Tartalomjegyzék

Kiadói előszó (Kálnoki-Gyöngyössy Márton)	7
Előszó (Majorossy Judit)	9
I.	
Zsoldos Attila <i>Gertrúd és a királynéi intézmény az Árpád-kori Magyar Királyságban</i>	17
Szende László <i>Szentföldtől Katalóniáig. II. András külpolitikája és dinasztikus kapcsolatai a korabeli Európában</i>	29
Gyöngyössy Márton <i>II. András pénzügypolitikája és annak belpolitikai hatásai</i>	43
Weisz Boglárka <i>Árpád-bázi királynéi jövedelmek. Gertrúd királyné udvartartásának pénzügyi hátteréről</i>	51
Spekner Enikő <i>Óbuda királyi székhellyé válása II. András korában</i>	61
Szabó Péter <i>A pilisi királyi erdő a középkorban (angol nyelvű tanulmány)</i>	73
II.	
Kiss Gergely <i>Meránia és Aquileia között. Berthold kalocsai érsek pályafutásának egyházkormányzati tanulságai</i>	85
Körmendi Tamás <i>A Gertrúd királyné elleni merénylet körülményei</i>	95
Laszlovszky József <i>Merániai Gertrúd sírja a pilisi apátságban. Uralkodói temetkezések ciszterci kolostorokban a Magyar Királyságban</i>	125
Klaniczay Gábor <i>A királyné mint bűnbak, mártír és szent a középkori Európában</i>	149

III.

Laszlovszky József – Szentpéteri József <i>„... Scripta manent”. Emlékképek a pilisi úgynevezett Gertrúd-sír megtalálásának körülményeiről</i>	163
Benkő Elek <i>Gertrúd királyné sírja a pilisi ciszterci monostorban</i>	173
Takács Imre <i>A Gertrúd-síremlék rekonstrukciójának kérdései</i>	189

IV.

Mielke, Christopher <i>Gertrúd királyné és kortársai anyagi kultúrája (angol nyelvű tanulmány)</i>	203
Szakács Béla Zsolt <i>A királynék művészete – a művészettörténészek királynéi</i>	217
Réthelyi Orsolya <i>Gertrúd királyné és Szent Erzsébet a Németalföldön Az Árpád-ház a Croy család reprezentációjában</i>	231
Basics Beatrix <i>Merániai Gertrúd ábrázolásai a 19. században. Szerepképek, illusztrációk</i>	245
Blaskó Katalin <i>Gertrúd királyné története az osztrák irodalomban (Franz Grillparzer: Urának hű szolgája)</i>	257

V.

Függelék

Körmendi Tamás – Majorossy Judit – Radek Tünde <i>Szöveggyűjtemény: Merániai Gertrúd a középkori forrásokban</i>	271
---	-----

VI.

English Summaries	305
-------------------	-----

WEISZ BOGLÁRKA

Árpád-házi királynéi jövedelmek. Gertrúd királyné udvartartásának pénzügyi hátteréről

Az Árpád-kor kutatója számára mindig nagy kihívást jelent egy olyan kérdéskörben átfogó képet nyújtania, amelyre vonatkozóan csak elszórt adatok állnak a rendelkezésre. Ezek közé tartozik a királynéi jövedelmek rendszerének bemutatása is. Sajnálatos módon a királyi jövedelmek vizsgálata sem segít a téma kifejtésében. Ez utóbbiakat két csoportba szokás sorolni, jelesül a domaniális és a regale jövedelmek csoportjába. A domaniális jövedelmek közé sorolják azokat, amelyek a királyt, mint a föld urát illették meg, ugyanakkor regalénak tekintik azokat, amelyhez mint uralkodó jutott hozzá.¹ Azonban az Árpád-korban nem tettek különbséget a királyi és a nem királyi birtokokból származó jövedelmek között, azokat nem kezelték különválasztva, és a kiadási oldalon sem mutatkozik meg a két jövedelemtípus közötti különbség.² Megállapítható, hogy e fogalmak használata az Árpád-kori viszonyok tárgyalásakor anakronizmus. A 13. század elején bukkan fel elsőként az oklevelekben a bevételek megkülönböztetése. Voltak olyanok, melyek a királyhoz, illetve amelyek a kincstárhoz tartoztak. Ez utóbbihoz sorolták a szabadok dénárát, a nehezéket, a *censust* és a *collectat*,³ melyeket a közadók szedői (*collector publicorum vectigalium*) hajtottak be.⁴ A királyt illették meg: a csöböradó, az ököradó és a tributum, azaz a természetben szedett jövedelmek.⁵ Ez utóbbiak azonban nem csak a királyi birtokokból folytak be, hanem más földbirtokosok tulajdonában lévő birtokokról is az uralkodó szedette be.

A királynét illető jövedelmeket azonban sem az előbbi (domanialis–regale), sem az utóbbi (kincstári–királyi) csoportosításban nem lehet értelmezni. A mindenkor magyar uralkodó feleségét ugyanis, amikor elnyerte a királynéi méltóságot, földbirtokok és jövedelmek illették meg, a földbirtokokból azonban nem csak olyan jövedelmekre tudott szert tenni, amelyek a földesúri adóból származtak (azaz domaniálisnak lennének tekinthetők), hanem az azokon a területeken bármilyen jogcímen a királyi kincstárba befolyó jövedelmeket is megkapta.

Az Árpád-kori királynék tehát, amint említettem, meghatározott birtokokhoz jutottak. A királynéi joghatóság alá tartozó birtokok egy része állandó volt, azaz minden királyné rendelkezett vele, másik részük azonban csak hosszabb-rövidebb ideig volt egy-egy királyné kezében.⁶ A királyné jövedelmének egy része az átengedett birtokokból származ-

¹ Például Hóman 2003 [1921]: 5–7; Kristó 1998: 180.

² A két jövedelemtípus szétválasztásának nehézségeit a legjobban talán a kiváltságolt népeknek biztosított oklevelek szemléltetik. Ők a földbér (*terragium, census*) fejében egy meghatározott összeget fizettek a királynak, ezért cserébe azonban minden egyéb kivetéstől mentesültek. Azaz a régi felfogás szerint ezt úgy értelmezhetnénk, hogy a király lemondott a regale jövedelmeiről, és helyette a domaniális jövedelmeket szedte be. Valójában a földbérben meghatározott összeg kárpótolta a kincstár kieső jövedelmeit, ráadásul az általuk fizetett földbér is ugyanabba a kincstárba került be. A kettő közötti különbség sokkal inkább abban fogható meg, hogy míg a királyi adók beszedését az ispán hajtotta végre, a kiváltságolt népekre kirótt és a hospes kiváltságokban meghatározott census az ispán kizárásával került a kincstárba.

³ 1202: „ad fiscum pertinentes, scilicet liberos denarios et pondera”, CD III/1. 319 (RA 198. sz.); 1222: „liberos denarios, vel pondera, seu quemcunque census, ad fiscum pertinentem”, CD III/1. 380 (RA 378. sz.); 1231: „illis exceptis, qui fisco regio in debito censu tenentur”, DRMH I. 36–37; 1261: „quod nullam collectam nullumque census seu exactionem quovis alio nomine nominatam solvere tenentur regio phisco exigendam, vel comiti camerarum persolvendam, quas ab aliis regnicolis temporibus debitis more solito exligere consueverunt”, Heves 28 (RA 2123. sz.).

⁴ Például 1217: CD III/1. 241 (RA 328. sz.); 1222: CD III/1. 380 (RA 378. sz.).

⁵ 1222: „Comites iure sui comitatus tantum fruuntur, cetera ad regem pertinencia scilicet cibrones, tributa, boves et duas partes castrorum rex obtineat”. DRMH I. 34. Az adótípusok értelmezéséhez: Weisz 2012: 50–55.

⁶ A királynéi birtokokhoz bővebben Zsoldos 2005: 28–62.

zott: ezek földesúri, uralkodói vagy a kincstárhoz tartozó jövedelmek egyaránt lehettek. Sajnos azonban egyetlen olyan adattal sem rendelkezünk, mely a Gertrúd kezében lévő birtok(ok)ra vonatkozna. Éppen ezért csak feltételezhetjük, hogy melyek voltak azok a földterületek, amelyekből jövedelmének egy része eredt. Nyilván ezek közé tartoztak a vizsolyi és a besztercei ispánságok, és bizonyosan több Esztergom, Pest, Pilis megyei vagy Nagyszigeten fekvő birtok. A felsorolás nem csak elnagyolt, hanem teljesnek sem mondható, hiszen csak azon birtokokról emlékezhetünk meg, amelyek „királynéi jogon” (*iure reginali*) tartoztak Gertrúdhhoz, azaz a korábbi és a későbbi királynék is élvezték, a személyes adományként megkapott földbirtokokról azonban, adatok hiányában, még az előbbihez hasonló, vázlatos képet sem alkothatunk.

A birtokokon felül a király bizonyos vámokat is átengedett a királynénak. Például a zilahi vámot, mely vámjövedelem ötödrésztét (*quintam partem proventuum tributis de Zylab annualem*) 1281-ben Erzsébet királyné adta vissza a megszűnt monostornak, miután azt még III. Béla felesége, Anna királyné adományozta a szerzeteseknek,⁷ s mely adományt IV. Béla király felesége, Mária királyné változtatással⁸ megerősített;⁹ vagy a Dunán és a Dráván szedett Valkó megyei hagymási vámot, amelyet 1273-ban Erzsébet királyné a Csák nembeli Péter fia Domokosnak¹⁰ adott egy csere során.¹¹ Míg az előbbiről biztosan állíthatjuk, hogy Gertrúd birtokában is volt, addig ezt az utóbbiról nem mondhatjuk el. A vámok kapcsán is feltételezhetjük ugyanis, hogy a birtokokhoz hasonlóan voltak olyanok, amelyek a királynéi intézmény állományába tartoztak, és számolnunk kell személyes adományokkal is. Erre utal, hogy 1297-ben III. András Pozsony megyét Pozsony várral, más várakkal, falvakkal, vámokkal (*tributum*) együtt feleségének, Ágnes királynénak adta élete tartalmára.¹² A felsoroltakon túl a királynék más vámokat is birtokoltak, a konkrét vámhelyeket azonban ma már nem tudjuk felsorolni. Ezt sejteti egyrészt az, hogy ismerjük néhány királynénak olyan vámszedőjét,¹³ akit ugyan vámszedőhelyhez nem tudunk kötni, de bizonyosan nem az ismert királynéi vámszedőhelyek valamelyikén működött, másrészt az is, hogy vannak olyan helynevek, amelyek a királyné által birtokolt vásárookra,¹⁴ és egyben az ott szedett vásárvámokra is utalnak. Vizsolyban – mint királynéi várispánsági székhelyen¹⁵ – már az Árpád-korban biztosan tartottak vásárokat, jóllehet szombati vásárát csak a 14. század elején említették.¹⁶ Ezekből a vásárokból a királynéknak a vámok mellett egyéb kisebb jövedelmei (például vásárbírság) is származhattak. Beszterce vidékén (*in districtu de Bezterce*) a vám a 13. század második felében bizonyosan a királyné birtokában volt.¹⁷ Mindezekon felül az, hogy 1224-ben Jolánta királyné a veszprémi prépostsághoz tartozó népeket a joghatósága alá tartozó helyeken felmentette a vámfizetés (*tributum*) alól,¹⁸ szintén újabb vámszedőhelyek fennállását feltételezik.¹⁹

A királynék egyik fontos bevételi forrását azonban az a harmincad jelentette, amelyet II. András vezetett be uralkodása elején, azaz elsőként Gertrúd királyné jövedelmeit gyarapította. A továbbiakban kicsit bővebben ejtünk szót a jövedelem kialakulásáról és mibenlétéről.²⁰

Harmincad alatt Domanovszky Sándor az eladományozott vásárvámokból való királyi, királynéi részesedést értette,²¹ míg Pach Zsigmond Pál a harmincadot az eladományozott vámok helyett bevezetett – a király vagy a királyné számára szedett – pótlólagos vásárvámnak tekintette.²² Vajon miért tartotta már Domanovszky Sándor, majd Pach Zsigmond Pál is a vásárvámokhoz köthető vámnak a harmincadot? Gondolatmenetük vélhetően arra a megállapítására épült, hogy az Árpád-korban megjelenő harmincadhelyek (Esztergom, Győr) „eredetileg tributum fori-k voltak”.²³

⁷ RD 312. sz.

⁸ RD 79. sz.

⁹ MNL OL, DL 28573 (RD 191. sz.).

¹⁰ Vö. Engel 2001: Csák nem 2. Dobóci (Orbovai).

¹¹ Sztáray I. 13 (RD 102. sz.).

¹² CD VI/2. 71–72 (RA 4145. sz.). Zsoldos Attila a kérdéses adomány kapcsán úgy vélekedik, hogy valójában III. András nem engedte át Ágnesnek Pozsony megyét, hanem mintegy bújtatottan így jutatta volna apósának, Albert osztrák és stájer hercegnek, jóllehet ezt nem állt szándékában teljesíteni. Albert csak III. András halálát követően foglalta el Pozsony megyét, és tartotta a kezén egészen 1323-ig. Zsoldos 2005: 153–156.

¹³ 1215: Karácsonyi–Borovszky (ed.) 1903: 128. sz.

¹⁴ Bát/Forum Reginae (Hont megye): 1037: DHA I. 118 (RA 9. sz.); 1086: DHA I. 254 (RA 22. sz.); Asszonyvására (Fejér megye): 1192: MNL OL, DF 262045; vö. Szabó 1998: 96–97; Asszonyvására/Forum Reginae (Bihar megye): 1203/1342: AO IV. 292; 1268: MNL OL, DL 94401 (RA 1595. sz.); (1272–1290): HO VIII. 273 (RA 3597. sz.); vö. Szabó 1998: 94–95.

¹⁵ Vö. Zsoldos 2005: 38–40.

¹⁶ 1335: Zichy I. 445 (AOk XIX. 65. sz.); 1344: MNL OL, DF 282896 (AOk XXVIII. 450. sz.).

¹⁷ UGDS I. 157.

¹⁸ CD III/1. 469 (RD 47. sz.).

¹⁹ Nem érthetünk egyet Zsoldos Attila azon feltételezésével, hogy itt már Jolánta a harmincad alól biztosíthatott felmentést. Zsoldos 2005: 83–84.

²⁰ Részletesen: Weisz 2011.

²¹ Domanovszky 1916: 44, 46, 48.

²² Pach 1990: 47, 79–80; Pach 1999: 231.

²³ Domanovszky 1916: 53.

Esztergomban valóban számolnunk kell vásárvámmal, mely a 13. század második felére teljesen kikerült az uralkodó, illetőleg az ispán hatásköréből, és az esztergomi káptalan birtokába jutott.²⁴ Győrben mind közlekedési, mind vásárvámost szedtek az Árpád-korban.²⁵ Közülük az előbbit, a Rába hídján szedett vámost már korábban, 1208-ban említették.²⁶ Az 1255. évi győri vámszabályzat egyes tételei is azt mutatják, hogy a városban az átmenő forgalmat – érkezően az szárazföldön, vagy vízen – vámostak meg.²⁷ A közlekedési vám egy-egy harmadát a zirci és a pilisi apátság birtokolta, míg a fennmaradó rész a győri ispán kezében maradt.²⁸ A Győr faluban tartott szombatnap, vagyis a legkorábbi vásár vámja egy 1271. évi oklevél szerint a győri ispánt illette.²⁹ Azaz, bár a városban vásárvámmal is számolnunk kell, azt nem, csak a közlekedési vámost adományozták el. Győr esetében tehát egyértelműen megállapítható, hogy nem az eladományozott vásárvám pótlására állították fel a harmincadot. Ugyanakkor a forrásokból az is egyértelműen kiderül, hogy a harmincadot az Árpád-korban nem vásártereken szedték, így például Győrben a Rába hídjánál vetették ki, ahol ráadásul közlekedési vámost is szedtek, Esztergomban pedig a vásártértől megkülönböztetett helyen. Mindezek alapján nyugodtan kijelenthetjük, hogy a harmincad nem tekinthető pótlólagos vásárvámmal, hanem egy újonnan felállított vámtípusról van szó, amely a kereskedelmi forgalomból igyekezett hasznot húzni.

Arra a kérdésre, hogy kik és miért fizették a harmincadot, a harmincadmentességi kiváltságokban kereshetjük a választ. IV. László 1277-ben megígérte a német kereskedőknek, hogy a szokásos harmincadon és vámon túl mással nem zaklathatják őket az országban.³⁰ 1289-ben Lodomér esztergomi érsek arról panaszkodott, hogy a Dunán a Magyar Királyságba érkező regensburgi, bécsi és más német kereskedők, illetve más országok kereskedői Esztergomban nem állnak meg, és ott nem fizetik meg a királynénak járó harmincadot.³¹ Mindezekből az derül ki, hogy a harmincadot a külföldi kereskedők fizették, kirovására az ország határain belül került sor, és a kereskedelmi forgalomban lévő árukat érintette. A külföldi kereskedőkre vonatkozó adatok egyértelművé teszik, hogy a harmincadfizetés a külföldről származó árukra kiterjedt, nem egyértelmű azonban, vajon a fizetési kötelezettség a belföldi kereskedőkre és a hazai árukra is érvényben volt-e. A kérdés feltételét az indokolja, hogy 1279-ben IV. László a vasvári *hospesek*nek kiváltságokat biztosított, mely során felmentette őket Zala és Vas megyékben a vámfizetés alól, ugyanakkor a dolgaikkal megrakott szekerek után sehol az országban nem tartoztak harmincadot fizetni, kivéve, ha külső országból jöttek, mert akkor, ahogy más kereskedők is, kötelesek voltak harmincadot fizetni.³² Ez pedig azt sejteti, hogy bár a hazai kereskedőket is kötelezték harmincadfizetésre, az csak a külföldről származó árukat érintette. Ugyanakkor több olyan 13–15. századi adatunk van, amely az élelmiszerek után járó harmincadmentességet dokumentálja.³³ Ez pedig ellentmond a fentebbi állításunknak.

Az Árpád-kori harmincadhelyek számbavétele talán közelebb visz bennünket a kérdés eldöntéséhez. A harmincad a forrásokban elsőként 1208-ban bukkan fel, amikor II. András elrendelte, hogy a lébényi monostor birtokairól szállított bor és élelmiszerek után, amelyet a szerzetesek a maguk és vendégeik mindennapi szükségletére a kolostorba visznek – Győr városán keresztül, a Rába hídon és a Rábca kenézi hídján – nem tartoznak vámost és harmincadot fizetni.³⁴ A 13. század elején megjelenő győri harmincadról 1276-ban hallunk újra, amikor IV. László okleveléből arról értesülünk, hogy a királyné kancellárját 500 márka jövedelem illette meg évente, amelyet a győri harmincadból (*de tricesima nostra nominatim Iauriensi*) vagy máshonnan kellett megfizetni.³⁵ Az esztergomi harmincadra utal II. András 1215-ben, amikor szabályozta a Dunán történő átkelést. Az uralkodó a kakati rév használata mellett – melynek rév-vámja az esztergomi káptalant illette – engedélyezte, hogy a környék lakói és az egyszerű átkelői szükség esetén, illetve sáros időben az esztergomi érsek Szép faluja, és az ispotályosok Szent Istvánról elnevezett háza közt fekvő átkelőhelyet használják. Az itt átmenő kereskedőket azonban kötelezte arra, hogy menjenek be Esztergomba, és ott fizessék ki a

²⁴ Weisz 2013: 137–153.

²⁵ Weisz 2013: 181–184.

²⁶ UB I. 55 (RA 236. sz.).

²⁷ EFHU 51–52.

²⁸ CDES II. 311 (RA 1011. sz.).

²⁹ EFHU 62 (RA 2132. sz.).

³⁰ CD V/2. 387–388.

³¹ BTOE I. 247–248.

³² „Super exactione autem tricesime taliter duximus temperandum, ut in nonnullo locorum regni nostri tricesimam de suis curribus quibuscumque rebus oneratis solvere teneantur, nisi in hiis tantum, que in regnum nostrum de terris regionis extranee sunt delate, de quibus debitam solvant tricesimam, velut alii mercatores.” EFHU I. 72.

³³ 1208: UB I. 55; 1262: EFHU 54. A későbbi példákat felsorolja Pach 1999: 255.

³⁴ UB I. 55 (RA 236. sz.).

³⁵ CD V/2. 338 (RA 2741. sz.).

káptalannak járó vámot, illetve a királynénak járó harmincadot.³⁶ Az esztergomi harmincad ezt követően a 13. század második felében jelenik meg, amikor Lodomér esztergomi érsek a már említett 1289. évi oklevelében előadja, hogy bizonyos külföldi kereskedők Esztergomban nem fizetik meg sem a királynénak járó harmincadot, sem az esztergomi káptalannak járó vámot (*tributum*), hanem egyenesen Budára mennek.³⁷ Az Anjou-kor elejéről származó forrásainkban további három korai harmincadszedő hellyel találkozunk. 1311-ben Amadé nádor özvegye és fiai visszaadták Szepeszt, Gölnicet és Kassát a királynak az összes harmincaddal és a vámmal együtt.³⁸ A három település közül a későbbi források alapján Kassán feltételezhetünk 1311-ben harmincadszedést, és az 1301-hez oly közeli időpont pedig azt sejteti, hogy annak felállítására még az Árpád-korban került sor.³⁹ 1314. május 12-én kelt oklevelében Ágoston zágrábi püspök a dubicai harmincadot Babonics Jánosnak ítélte, míg azon jogtalan vámok között, melyeket elvett a Babonics testvérektől, a hamis szamobori harmincadot (*falsam tricesimam de Zamobor*) is felsorolta.⁴⁰ Az előbbi tehát egy létező harmincadszedő hely, míg az utóbbi önkényesen szedett harmincad lehetett. 1316-ban I. Károly az egész országban szabad közlekedést biztosított a külföldi kereskedőknek, amennyiben a régtől fogva szokásos vámokat és a Száva kikötőjénél épített vár alatt a harmincadot megfizetik.⁴¹ E harmincadhely a Királyrévnél, azaz Zágrábnál állt,⁴² amely szintén az Árpád-korban létesített harmincadhelyek egyike lehetett. Amikor 1318-ban I. Károly a Galgóc királyi birtokon régtől fogva szedett királyi vámot – olyan módon, ahogy a régi királyok idején szedték, a királynéi harmincad kivételével (*preter tricesimam reginalem*) – Vörös Ábrahámnak adományozta,⁴³ egy olyan harmincadhelyről tett említést, amelyet a későbbi forrásokban hiába keresünk, Árpád-kori fennállása azonban jogosan feltételezhető.

A szakirodalomban elterjedt az a nézet, hogy az Árpád-kori harmincadszedő helyek közé tartozott Buda is, Pach Zsigmond Pál alapvetően IV. Béla 1244. november 24-én kelt kiváltságleveléből következtetnek erre.⁴⁴ Ekkor a király a tatárjárás alatt elpusztult kiváltságlevelé pótlására Pest város összes kiváltságát írásba foglalta, mely szerint az ország határain belül minden vám alól mentesek, kivéve a harmincadot és az óbudai egyház által szedett sóvámot.⁴⁵ Mivel ugyanezen oklevelben a pestiek lerakatjogot nyertek, és az ezzel a joggal rendelkező helyek valamint a harmincadhelyek között összefüggés mutatható ki, néhányan úgy gondolják, hogy a privilégium a Budán szedett sóvámra és az ugyancsak itt szedett harmincadra utalhat.⁴⁶ A későbbiekben a budai harmincad Árpád-kori létének bizonyításához tartozó érvként még azt is hozzáfűzték, hogy a budai vásárvámot az uralkodó eladományozta a margitszigeti apácáknak,⁴⁷ így a kieső jövedelem pótlása vált szükségessé, mint Esztergomban és Győrött.⁴⁸ Ha ezen gondolatmenetet elfogadjuk, akkor a privilégium nem a budai harmincad Árpád-kori létét bizonyítaná, hanem a pestiét, hiszen a kiváltságot a pesti hospesek kapták – a vámmentességre vonatkozó rész már a pestiek tatárjárás előtti, azaz 1231. évi oklevelében is szerepelhetett⁴⁹ –, ráadásul a pestiek csak az 1240-es évek második felében költöztek a mai budai Várhegyre.⁵⁰ Pesti harmincadot azonban a későbbi korokból sem ismerünk, és a szakirodalomban is csak azért gondolnak Budára, mert a budai harmincad viszont a 14. századi forrásokban felbukkan. A pestiek 1244. évi kiváltságlevelé a harmincadról csak általánosságban szól, így adott esetben az uralkodó az ország bármely településén fennálló harmincadszedő hely vámolása alól biztosított mentességet a hospeseknek. A budai harmincadra az első közvetett említés I. Károly 1336. január 6-án kelt oklevele lehetne, melyben az uralkodó egy csökkentett vámtarifájú útvonalat állapított meg a magyar, cseh és más, szomszédos országok kereskedői számára. Az út Újvárnál (Fehéregyháza) lépett magyar területre, majd Sasváron vagy Szenicen, Jabláncon, Bikszárdon vagy Bényen, Nagyszombaton, Farkashidán, Semptén, Nyárhídon, Udvardon, Esztergomon, Csabán és Szentjakabfalván át vezetett Budára. Újvárnál a kereskedőknek nyolcvanadot kellett fizetniük, kocsijukat nem lehetett kipakoltatni csak azon városokban, ahol az uralkodó harmincad beszedését rendelte el (*in locis tributorum supradictis nulla fieri debeat religatio curruum, praeterquam in civitatibus, in quibus tricesimam constituerimus*

³⁶ EFHU 24–25.

³⁷ BTOE I. 247–249.

³⁸ RDES I. 392 (AOkl III. 150. sz.).

³⁹ Vö. Pach 1990: 52–54.

⁴⁰ MNL OL, DL 86930 (AOkl III. 750. sz.).

⁴¹ Dipl. Eml. I. 207 (AOkl IV. 320. sz.).

⁴² Weisz 2013: 229.

⁴³ Apponyi I. 53–54 (AOkl V. 246).

⁴⁴ Pach 1990: 42–43.

⁴⁵ EFHU 40 (RA 781. sz.).

⁴⁶ Pach 1990: 42–43.

⁴⁷ BTOE I. 54–55 (RA 1043. sz.).

⁴⁸ Pach 1999: 255–256 (130. jegyzet).

⁴⁹ Györffy 1973: 282, 296.

⁵⁰ Györffy 1973: 298–299.

exigendam).⁵¹ Nem sorolta azonban fel az oklevél a harmincadszedő helyeket, de a többszám használata miatt azt feltételezhetjük, hogy az útvonalon több – legalább két – ilyen településsel is számolni kell. A diploma a fizetendő vám mértékét is megállapította, Nagyszombat esetében azonban ez elmaradt, ami azt feltételezi, hogy 1336-ban a település harmincadszedő hely volt. A nagyszombati harmincad felállítására ezidőtájt kerülhetett sor, és nem lehetetlen, hogy az 1318 után már nem említett galgóci harmincadot helyezték át Nagyszombatba. Az, hogy egy harmincadállomást másik helyre helyeznek át, nem ismeretlen a harmincad történetében, hiszen az 1360-as években a sárvári harmincadot Sopronba, a győrit pedig Pozsonyba tették át.⁵²

Ha el is fogadhatjuk, hogy Nagyszombat 1336-ban – ahogy a későbbi források is alátámasztják – harmincadszedő hely volt, kérdés marad, melyik lehetett a másik, amelyre az idézett oklevél utal. A felsorolt többi település közül a későbbi források egyedül a budai harmincadot ismerik, így könnyen adódhatna az a feltételezés, hogy a diploma a budai harmincad létét bizonyítja. Ebben az esetben azonban rögtön felmerül egy alapvető probléma, mégpedig a következő: ha egy kereskedő az országban utazott, és több harmincadszedő helyen átment, vajon mindegyik helyen fizetett-e harmincadot? Azt, hogy a határvám lerovását követően a kereskedő útja során – ha nem rendelkezett mentességgel – minden vámszedő helyen vámmal tartozott, könnyen elfogadhatjuk, hiszen az egyes vámszedő helyeknek más-más tulajdonosai voltak, akik mind arra törekedtek, hogy a bevételükhöz hozzájussanak. Azonban a harmincad esetében más a helyzet, hiszen a harmincad királynéi tulajdonban lévő vám, így azt várnánk: ha valaki már az egyik harmincadállomáson lerotta a harmincadot, egy következőn is áthaladva már nem kellett újra megfizetnie. Az 1336. évi oklevél, sőt maga a budai harmincad léte ennek azonban ellene mond, hiszen elég kis esélye volt annak, hogy Budáig egy külföldi kereskedő úgy jusson el, hogy egyetlen harmincadszedő helyen se menjen át, így, ha Budán újra harmincadot kellett fizetnie, akkor már legalább két helyen kellett lerónia ugyanazon összeget. A korai időszakból hiába keresünk erre vonatkozó adatokat, csak a későbbi források utalnak arra, hogy a harmincadot az ország területén csak egyszer, egy helyen kellett leróni.⁵³ Így egyetlen esetben oldható fel az 1336. évi diplomában szereplő két harmincadhely miatt adódó ellentmondás, ha azt feltételezzük, hogy a budai harmincadot már olyan korban állították fel, amikor a harmincad már nemcsak a behozott, de a kivitt árukra is vonatkozott, így azon kereskedők, akik Budán vásárolták meg azokat az árucikkeket, melyeket külföldre akartak szállítani, még Budán megfizették a harmincadot, és így hagyták el az országot.

Mikortól számolhatunk a kivittet is érintő harmincaddal? Elsőként 1343-ban halljuk a zágrábiaktól azt, hogy tőlük a harmincadosok a Zágrárból külföldre vitt áruik után is harmincadot szednek. A bán kérésére a zágrábi káptalan által lefolytatott vizsgálat azt állapította meg, hogy a behozott áruk után harmincadot kell fizetni, míg a kivitt áruk után régi szokás szerint nem szednek harmincadot, még a külföldi kereskedőktől sem.⁵⁴ Ez utóbbi megállapítás ellenére azonban jól érzékelhető, hogy 1343-ban a harmincadosok már igyekeznek a kivitt áruk után is jövedelemhez jutni, valamint, hogy ezen eljárás létjogosultságát a királyné által megbízott bán is csak egy vizsgálatot követően vonta kétségbe, azaz feltételezhető, hogy ez a típusú harmincadszedés ekkor már nem volt ismeretlen, még akkor sem, ha az Zágrábban még ideig-óráig megakadályozható volt. A kivitt áruk utáni harmincadszedést az 1370-es években már szokásosnak tekintették.⁵⁵ Mindezek alapján tehát nem tartjuk kizártnak, hogy Budán már az 1330-as évek második felében úgy működött harmincadhivatal, hogy az a kivitt árukra vonatkozott. Nem zárkozhatunk el attól, hogy a budai harmincad felállítására csak I. Károly korában került sor. A budai harmincad Árpád-kori léte ellen még egy oklevelet felhozhatunk, mégpedig Lodomér érsek 1289. szeptember 15-én kelt diplomáját, mely szerint a Dunán a Magyar Királyságba érkező kereskedők Esztergomban fizettek harmincadot.⁵⁶ Mivel az esztergomi harmincad a 14. században eltűnik a forrásokból, Esztergom kereskedelemben betöltött szerepét a 13. század második felében Buda kezdi átvenni, és ez a 14. század elejére már eléggé világossá válik, az esztergomi harmincad Budára történő áthelyezése is szükséges lehetett.

⁵¹ Dipl. Eml. I. 344 (AOkl XX. 6. sz.).

⁵² Pach 1999: 234–236.

⁵³ 1361: CD IX/7. 198–199; 1402: CD X/4. 110; 1402: CD X/4. 114; 1402: ZsO III/1. 1412. sz.

⁵⁴ CDCr XI. 73 (AOkl XXVII. 524. sz.).

⁵⁵ 1371: „de rebus vero mercimonialibus, quae extra portas civitatis eiusdem ad Austriam vel Bohemiam mercandi seu vendendi causa ducerentur, tricesimam more alias consueto recipere et exigere non obmittatis”, CD IX/6. 163; 1374: „Res autem et bona omnia, quae exinde venditionis mercimoniae exportantur, tricesimantur, ut est moris”, CD IX/6. 176. A lublóiaknak 1342. május 1-jén kiadott privilégiumlevelével is akként határozott, hogy az onnan kivitt javak után szokás szerint harmincadot kell fizetni (CD IX/1. 52). Az oklevél azonban nem kelhetett 1342-ben (vö. AOkl XXVI. 175–176. sz. között). Karácsonyi János a dátumot 1364-re (Karácsonyi 1988 [1908]: 94–95), Pach Zsigmond Pál 1365. május 1-jére javította (Pach 1999: 249), ugyanakkor Karácsonyi attól sem zárkozott el, hogy az oklevél hamis (Karácsonyi 1988 [1908]: 95), és ez utóbbi mellett érvelt Piti Ferenc is (AOkl XXVI. 175–176. sz. között).

⁵⁶ BTOE I. 247–249.

Mindezek alapján tehát az Árpád-korban Győr, Esztergom, Zágráb, Dubica, Kassa és Galgóc harmincadhelyekkel számolhatunk. A nyugati kereskedelem útján feküdt Győr és Esztergom, az észak(keleti) és északnyugati útvonalon Kassa és Galgóc, a déli és délnyugati útvonalon Zágráb és Dubica. Azaz az Árpád-korban kimutatható harmincadhelyek körbeveszik az országot, a különböző irányból érkező külföldi kereskedők útvonalába esnek, mindegyikük az átmenő forgalom központi helyének számított. Ez nem lehet véletlen. Ha e mellett még azt is figyelembe vesszük, hogy a harmincad önálló értékű volt, mely az áru értékének 8/240 részére terjedt ki,⁵⁷ azaz az Árpád-korban ismert vámkulcs (1/240) nyolcszorosának felelt meg, felmerülhet bennünk a gyanú, hogy csak a külföldről származó árukra, így áttételesen a külkereskedeleme – még ha annak csak egyik irányára is, azaz a behozatalra – vonatkozott. Az 1343-ban a zágrábi polgárok kérésére lefolytatott vizsgálat is azt állapította meg, hogy a behozott áruk után harmincadot kell fizetni, míg a kivitt áruk után régi szokás szerint nem szednek harmincadot, még a külföldi kereskedőktől sem. Mégsem feledkezhetünk meg azon harmincadmentességekről, melyek elsősorban a saját szükségletre szállított élelmiszerekhez kötődtek. Nem szükségszerű ugyanakkor arra gondolnunk, hogy ezek a harmincadmentességek azt mutatják, hogy azokat az árukat is terhelte harmincad, sokkal inkább azt fejezhetik ki – miként a belföldi eredetű árukra vonatkozó kiváltságok –, hogy a harmincadhelyeken a harmincadosok nem vették figyelembe az áru származási helyét, és minden nagy tételben szállított árut igyekeztek harmincad alá vonni, holott erre nem lett volna joguk. Azért volt szükségük a privilégiumban részesülteknek harmincadmentességük hangsúlyozására, mert az áruik szállítása során harmincadhelyeken is átmentek, és mentességük felmutatása csak jogbiztosítékot jelentett számukra, hogy tőlük semmiképpen se szedjenek harmincadot. Ezt a gondolatmenetet látszik alátámasztani az, hogy ilyen jellegű mentességeket még a 14., sőt a 15. században is adtak, amikor már világosan, és nem csak körvonalakban látható a harmincad külkereskedelmi vám mivolta.

A harmincad tehát, bár véleményünk szerint már az Árpád-korban is a külföldről behozott árukra kivetett külkereskedelmi vám volt, nem volt határvám. Ezt a pesti *hospesek*nek biztosított 1244. évi oklevél bizonyítja a legnyilvánvalóbban, hiszen e szerint a harmincadot az ország határain belül (*infra limites regni nostri*) szedték. A harmincadszedő helyeken a szekereket felbontották,⁵⁸ majd az áru értékének becslését követően rótták ki a harmincadot, mely az áru értékének harmincadrészt jelentette, azaz értékűvámnek tekinthető.⁵⁹

Mindezek alapján láthatjuk, hogy II. András uralkodása elején olyan új vámtípust hozott létre, melynek bevétele igencsak fontos lehetett a királyné számára. Ezen jövedelmen felül nem ismerünk az Árpád-korból egyetlen olyan adót, illetve vámot, amelynek bevezetését a királynéi bevételek növelése érdekében állították volna fel. Sajnálatos módon azonban ebből nem vonhatunk le messzemenő következtetéseket a II. András és Gertrúd közötti viszonyra vonatkozóan, ugyanis politikai okok álltak a háttérben, nem pedig a férj és a feleség kapcsolata. A harmincad ugyanis olyan vám, amely esetében, más vámoaktól eltérően, nem találjuk meg a királykettejét és az ispán harmadát, azaz a befolyt vámon az uralkodó nem osztozott a megyésispánnal kétharmad-egyharmad arányban.⁶⁰ Mégpedig azért, mert nem királyi, hanem királynéi jövedelemként jött létre. Mindez pedig tökéletesen illeszkedik II. András új berendezkedés politikájához, az ispáni hatalom csorbításához.⁶¹

Azt, hogy voltaképpen mekkora lehetett Gertrúd jövedelme, csak sejtethetjük. II. András a harmadik házasságkötése (1234) alkalmával kiadott házassági szerződésben arra tett ígéretet, hogy minden évben a maga különös kamarájából ezer márkát ad a királynénak, vagy annyit amennyivel együtt a királyné jövedelmei elérik az ezer márkát.⁶² Feltételezhetjük, hogy Gertrúd jövedelme ennél magasabb volt, hiszen 1235-ben a harmincadból, amit Gertrúd is élvezett, befolyó jövedelem nagyságát II. András évi 1500 márkára becsülte, és azt Jolán lánya hozományaként kötött le,⁶³ ami arra utal, hogy Beatrixnak azt nem engedte át, sőt talán az ebből származó jövedelem folyhatott abba a különös kamarába (*de sua camera speciali*), amelyből Beatrix jövedelmeit szándékozott kipótolni.

Ezekon felül a királynét megillette a hitbér, melynek jogalapja a házasságkötéssel keletkezett, de kifizetésére általában csak a házasság megszűntét követően, a férj halála után került sor. A királyné esetében azonban erre – általában – már a házasságkötést követően, még a férj életében sor került, ahogy arra a fentebb már említett, II. András Beatrixszel kötött harmadik házasságakor megfogalmazott házassági szerződés utal. E szerint ugyanis az uralkodó ötezer ezüst-

⁵⁷ Pach 1990: 72.

⁵⁸ 1336: Dipl. Eml. I. 344.

⁵⁹ Pach 1990: 33.

⁶⁰ Weisz 2013: 27–28.

⁶¹ Zsoldos 2011.

⁶² 1234: CD III/2. 376–377.

⁶³ Thallóczy 1897: 583–584.

márkát adott hitbérként feleségének, amelynek kifizetését évenkénti ezermárkás részletekben vállalta, és ami felett a királyné teljes joggal rendelkezhetett.⁶⁴ Azt, hogy Gertrúd esetében a hitbér kifizetése megtörtént-e, avagy sem, nem tudjuk. Az biztos, hogy II. András nem egyformán járt el feleségeivel e kérdést illetően, hiszen, amíg harmadik feleségének még életében szerette volna kiadni hitbérét, addig második felesége, Jolánta a 8000 márkányi hitbérre csak férje halálát követően tarthatott volna igényt. Igaz, 1217-ben, mielőtt a szentföldi hadjáratra indult volna az uralkodó meghatározta azokat a jövedelmeket, amelyekből ezt a királynénak ki kellett volna fizetni: így a Maroson szállított sóból befolyó jövedelmeket, a pesti muszlimok adóját, valamint Bodrog megye jövedelmeit említi meg ezzel kapcsolatban.⁶⁵ Utóbb azonban, miután a Szentföldről szerencsésen élve hazatért, mégis átadta ezeket a jövedelmeket feleségének. A házasságkötéshez kapcsolódóan még a jegyajándék és a hozomány is a királyné jövedelmeit gyarapította.⁶⁶

III. Béla 12. század végén készült jövedelemjegyzéke a királynék alkalmi jövedelmeire is utalt, amikor arról tudósít, hogy a királyné és a királyfiak nagy adományokat kapnak ezüstben, selyemkelmében és lovakban az ispánoktól.⁶⁷ Ugyanakkor a királyné a külföldi követségek alkalmával szintén ajándékokat kaphatott.⁶⁸

Jóllehet vázlatosan tudjuk csak bemutatni mindazokat a jövedelemforrásokat, amelyekkel a magyar királynék gazdálkodhattak, mégis némi rálátásunk van arra, milyen jövedelmekkel számolhatott Gertrúd. Jövedelmének nagyságát még kevésbé tudjuk meghatározni, csak annyit tudunk, hogy Gertrúd haláláig gyermekei számára hétezer márkányi értékben halmozott fel veretlen aranyat és ezüstöt, továbbá arany- és ezüstedényeket, valamint egyéb drágaságokat (*in aureo et argento in massa, vasis et utensilibus aureis et argentis ad extimationem septem milia marcarum*).⁶⁹ A kincseket a királyné egy városi polgárnál helyezte letétbe, melynek oka mára már a múlt homályába vész.

⁶⁴ 1234: CD III/2. 376–377.

⁶⁵ 1218: VMHH I. 13.

⁶⁶ Zsoldos 2005: 77–81.

⁶⁷ Barta–Barta 1993: 444.

⁶⁸ A királynék egyéb alkalmi bevételeire bővebben: Zsoldos 2005: 85.

⁶⁹ 1214: VMHH I. 2.

Források

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest (MNL OL)

Mohács előtti gyűjtemény – Diplomatikai Fényképgyűjtemény (DF)

Mohács előtti gyűjtemény – Diplomatikai Levéltár (DL)

AO = Nagy Imre – Nagy Gyula (szerk.): *Anjoukori okmánytár. Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis. I–VII.* Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó-Hivatala, 1878–1920.

AOKl = Almási Tibor – Blazovich László – Géczi Lajos – Kristó Gyula – Piti Ferenc – Sebők Ferenc – Tóth Ildikó (szerk.): *Anjou-kori oklevéltár. I–XXXII.* Budapest–Szeged: [JATE], 1990–2012.

BTOE I. = *Budapest történetének okleveles emlékei I.* Budapest: Budapesti Történeti Múzeum, 1936.

CD = Fejér, Georgius: *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. I–XI.* Budae: Typis Typogr. Regiae Universitatis Ungaricae, 1829–1844.

CDCr = Smičiklas, Tadija – Kostrenčić, Marko (ed.): *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae. I–XVII.* Zagrabiae: Ex officina Societatis Typographicae, 1904–1981.

CDES I. = Marsina, Richard (ed.): *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae I.* Bratislavae: Academia Scientiarum Slovaca, 1971.

DHA = *Diplomata Hungariae antiquissima accedunt epistolae et acta ad historiam Hungariae pertinentia I. (ab anno 1000 usque ad annum 1131).* Edendo operi praefuit Georgius Györffy, adiuverunt Johannes Bapt. Borsa, Franciscus L. Hervay, Bernardus L. Kumorovitz et Julius Moravcsik. Budapestini: Academiae Scientiarum Hungaricae, 1992.

Dipl. Eml. I. = Wenzel Gusztáv (szerk.): *Magyar diplomáciai emlékek az Anjou-korból. (Acta extra Andegavensia.)* Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottsága, 1874.

DRMH I. = Bak, M. János – Bónis, György – Sweeney, James Ross (ed.): *Decreta regni mediaevalis Hungariae. The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary. I. 1000–1301.* California: Charles Schlacks Publisher, 1999.

EFHU = Kubinyi, András – Jánosi, Monika – E. Kovács, Péter – Köblös, József – Tringli, István (ed.): *Elenchus fontium historiae urbanae III/2.* Budapest: Balassi Kiadó, 1997.

Heves = Kondorné Látkóczi Erzsébet (kiad.): *Árpád-kori oklevelek a Heves Megyei Levéltárban. Diplomata Aetatis Arpadiana in archivo comitatus Hevesiensis conservata.* Eger: Heves Megyei Levéltár, 1997.

HO = Ipolyi Arnold – Nagy Imre – Paur Iván – Ráth Károly – Véghely Dezső (kiad.): *Hazai okmánytár. Codex diplomaticus patrius. I–VIII.* Győr – Budapest: Typis Victoris Sauerwein, 1865–1891.

Karácsonyi–Borovszky 1903 = Karácsonyi, Joannis – Borovszky, Samuelis (ed.): *Regestrum Varadinense examinum ferri candentis ordine chronologico digestum, descripta effigie editionis a. 1550 illustratum, sumptibusque Capituli Varadiensis lat. rit.* Budapest: Hornyánszky Viktor, 1903.

RA = Szentpétery, Imre – Borsa, Iván (ed.): *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Regesta regum stirpis Arpadianae critico diplomatica. I–II.* Budapest: Akadémiai Kiadó, 1923–1987.

RD = Zsoldos Attila (szerk.): *Az Árpád-házi hercegek, hercegnők és a királynék okleveleinek kritikai jegyzéke. Regesta ducum, ducissarum stirpis Arpadianae necnon reginarum Hungariae critico-diplomatica. (Szentpétery Imre kéziratának felhasználásával.) (Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 45.)* Budapest: Magyar Országos Levéltár – MTA Történettudományi Intézete, 2008.

RDES I. = Sedlák, Vincent (ed.): *Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae. I.* Bratislavae: Sumptibus Academiae Scientiarum Slovaca, 1980.

Sztáray I. = Nagy Gyula (szerk.): *A nagymihályi és sztárayi gróf Sztáray család oklevéltára. I.* Budapest: Gróf Sztáray Antal, 1887.

UB = Wagner, Hans – Lindeck-Pozza, Irmtraut (bearb.): *Urkundenbuch des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete der Komitate Wieselburg, Ödenburg und Eisenburg. I–IV.* Wien – Graz – Köln: H. Böhlau Nachf., 1955–1985.

VMHH I. = Theiner, Augustino (coll.): *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia maximam partem nondum edita ex tabulariis Vaticanis deprompta. I.* Romae: Typis Vaticanis, 1859.

Zichy = Nagy Imre – Nagy Iván – Véghely Dezső – Kammerer Ernő – Döry Ferenc (szerk.): *A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idős ágának okmánytára. I–XI.* Pest – Budapest: Magyar Történelmi Társulat, 1871–1915.

Hivatkozott irodalom

- Barta–Barta 1993: Ifj. Barta János – Barta Gábor: III. Béla király jövedelmei. (Megjegyzések középkori uralkodóink bevételeiről). In: *Századok* 127 (1993) 413–449.
- Domanovszky 1916 = Domanovszky Sándor: *A harmincadvám eredete*. (Értekezések a történeti tudományok köréből XXIV/4.) Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1916.
- Engel 2001 = Engel Pál: *Középkori magyar genealógia*. (Magyar középkori adattár. CD-ROM.) Budapest: Arcanum, 2001.
- Györffy 1973 = Györffy György: Budapest története az Árpád-korban, 219–349. In: Gerevich László (főszerk.): *Budapest története I*. Budapest: Budapest Főváros Tanácsa, 1973.
- Hóman 2003 [1921] = Hóman Bálint: *A Magyar Királyság pénzügyei és gazdaságpolitikája Károly Róbert korában*. Budapest: Nap Kiadó, 2003. [Eredeti kiadás: Budapest: Budavári Tudományos Társaság, 1921.]
- Karácsonyi 1988 [1908] = Karácsonyi János: *A hamis, hibáskeletű és keltezetlen oklevelek jegyzéke 1400-ig*. [A Történelmi Tár 1908. évi számában megjelent „Pótlások...”-kal kiegészítve. Szerk.: Koszta László.] (Actas Könyvek 1.) Szeged: JATE, 1988.
- Kristó 1998 = Kristó Gyula: *Magyarország története 895–1301*. Budapest: Osiris Kiadó, 1998.
- Pach 1990 = Pach Zsigmond Pál: *A harmincadvám eredete*. Budapest: Akadémia Kiadó, 1990.
- Pach 1999 = Pach Zsigmond Pál: A harmincadvám az Anjou-korban és a 14–15. század fordulóján. In: *Történelmi Szemle* 41 (1999) 231–276.
- Szabó 1998 = Szabó G. Ferenc: *A vásározás emlékei középkori helységneveinkben*. Nyíregyháza: Bessenyei György Könyvkiadó, 1998.
- Thallóczy 1897 = Thallóczy Lajos: Árpádházi Jolán Aragón királynője (Egy oklevélmelléklettel). In: *Századok* 31 (1897) 577–592.
- Weisz 2011 = Weisz Boglárka: Az Árpád-kori harmincadvám, 267–278. In: Cabello, Juan – C. Tóth Norbert (szerk.): *Erősségénél fogva várépítésre való: Tanulmányok a 70 éves Németh Péter tiszteletére*. (A Jósza András Múzeum Kiadványai 68.) Nyíregyháza: Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat Múzeumok Igazgatósága, 2011.
- Weisz 2012 = Weisz Boglárka: II. András jövedelmei: régi és új elemek, 49–80. In: Kerny Terézia – Smohay András (szerk.): *II. András és Székesfehérvár*. (Magyar királyok és Székesfehérvár 3.) Székesfehérvár: Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum, 2012.
- Weisz 2013 = Weisz Boglárka: *A király ketteje és az ispán harmada. Vámok és vámszedés Magyarországon a középkor első felében*. (Magyar Történelmi Emlékek, Adattárak.) Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2013.
- Zsoldos 2005 = Zsoldos Attila: *Az Árpádok és asszonyaik. A királynéi intézmény az Árpádok korában*. (Társadalom és művelődéstörténeti tanulmányok 36.) Budapest: MTA Történettudományi Intézete, 2005.
- Zsoldos 2011 = Zsoldos Attila: II. András Aranybullája. In: *Történelmi Szemle* 53 (2011) 1–38.

